

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ГЕРАЩЕНКО СВІТЛАНА ІВАНІВНА

УДК 376. 42. 016: 811.161. 2 (043.3)

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИКИ
(НА МАТЕРІАЛІ ВИВЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКА)**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук, доцент
Піонтківська Галина Станіславівна,
Національний педагогічний університет імені
М.П. Драгоманова, Інститут корекційної
педагогіки та психології, доцент кафедри
корекційної психопедагогіки

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Леута Олександр Іванович,
Національний педагогічний університет імені
М.П. Драгоманова, Інститут української
філології, професор кафедри української мови;

кандидат педагогічних наук, доцент
Левицький Вадим Едуардович,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка, факультет
корекційної та соціальної педагогіки і
психології, доцент кафедри логопедії і
спеціальних методик.

Захист відбудеться «28» квітня 2010 року о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий «23» березня 2010 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С.В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми зумовлена концептуальними засадами та державними вимогами реформування освіти в Україні, спрямованими на підвищення комунікативної компетентності, загальномовної і мовленнєвої культури учнів, про що зазначається в Концепції спеціальної мовної освіти, Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Державному стандарті базової і повної середньої освіти.

На сучасному етапі розвитку України відкриваються нові перспективи змін у системі спеціальної освіти, пов'язані з новим ставленням до дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, вирішуються проблеми їх соціалізації й інтеграції в суспільство.

Сучасне усвідомлення проблеми мовної освіти та її реалізації в загальноосвітньому навчальному закладі для дітей з інтелектуальною недостатністю зумовлює підвищення теоретичного і методичного рівня навчання української мови. Це обумовлено тим суттєвим значенням, яке надається вивченню української мови в системі навчання, виховання та реабілітації осіб з розумовою відсталістю.

У дослідженнях науковців, зокрема М.С. Вашуленка, Т.К. Донченко, Т.О. Ладигенської, О.І. Леути, Л.І. Мацько, М.І. Пентелюк та ін., зазначається, що стан розвитку мовленнєвих і комунікативних умінь особистості залежить від стану сформованості лексичних, граматичних, синтаксичних знань та умінь їх використовувати у практичній мовленнєвій діяльності, повно і ґрунтовно викладаючи думки. Тому процес мовної освіти передбачає інтенсивну роботу з формування комунікативних умінь в основних видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо).

За дослідженнями провідних науковців корекційної педагогіки (В.І. Бондар, Л.С. Вавіна, Н.П. Кравець, В.М. Синьов, Є.Ф. Соботович, В.В. Тарасун, Т.К. Ульянова, М.К. Шеремет, М.Д. Ярмаченко та ін.) комунікативна спрямованість навчання української мови визначається основними функціями мовлення, які спрямовані на формування соціально активної особистості.

Вивчення української мови безпосередньо впливає на розвиток та корекцію пізнавальних можливостей розумово відсталих учнів. Тому пошуку засобів активізації процесу засвоєння мовних знань та формування мовленнєвих умінь розумово відсталими учнями завжди приділялась достатня увага вчених-дефектологів (А.К. Аксьонова, Н.М. Барська, Л.С. Вавіна, В.В. Воронкова, М.Ф. Гнезділов, Г.М. Дульнєв, Н.П. Кравець, В.Е. Левицький, Л.Л. Логвінова, В.Г. Петрова, Г.С. Піонтківська, З.Н. Смирнова, Т.К. Ульянова, М.П. Феофанов та ін.).

Цей пошук нерозривно пов'язаний з дослідженням низки питань, серед яких актуальними є формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників на матеріалі вивчення граматичної теми «Прикметник».

Як відомо, внаслідок недостатності аналітико-синтетичної діяльності та обмеженого попереднього мовленнєвого досвіду розумово відсталі учні у процесі оволодіння комунікативними вміннями зазнають певних труднощів, подолання яких не завжди буває успішним. Тому зусилля багатьох науковців та педагогів

спрямовані на пошук засобів активізації граматичних знань у розумово відсталих старшокласників, що сприяють більш успішному формуванню комунікативних умінь.

Однак, незважаючи на значні успіхи в цій галузі, відсутнє дослідження, в якому була б обґрунтована система формування комунікативних умінь у процесі вивчення граматики, зокрема прикметника. Дослідженнями Л.С. Вавіної, Г.М. Дульнева, Н.П. Кравець, В.Г. Петрової, З.Н. Смирнової, Т.К. Ульянової встановлено, що комунікативні вміння розумово відсталих учнів розвинуті на низькому рівні, про що свідчить їх мовленнєвий досвід, зокрема у словниковому запасі майже відсутні прикметники, які збагачують і урізноманітнюють мовлення. Збагачення мовлення цієї категорії учнів прикметниками є актуальною в теорії і практиці навчання.

Недостатня розробленість теоретичних засад формування комунікативних умінь у процесі вивчення граматичної теми «Прикметник», необхідність вирішення з позиції сучасної психології, психолінгвістики, лінгводидактики проблем, що стосуються обсягу і структури змісту навчання та методики формування комунікативних умінь, це ті чинники, які свідчать про актуальність проблеми дослідження.

Отже, знаходження засобів підвищення комунікативної спрямованості уроків української мови визначає теоретичне і практичне значення та актуальність даного наукового дослідження.

Актуальність проблеми та її недостатня розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників у процесі вивчення граматики (на матеріалі вивчення прикметника)».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри корекційної психопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом: «Зміст освіти, форми, методи і засоби підготовки вчителів».

Тему затверджено вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол №8 від 26 лютого 2004 року) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №4 від 28 квітня 2004 року).

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні та розробці змісту, методики й ефективних корекційних прийомів і вправ, спрямованих на формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників у процесі вивчення граматичної теми «Прикметник».

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. Вивчити та проаналізувати ступінь розробленості досліджуваної проблеми в загальній і спеціальній лінгводидактичній та психолого-педагогічній літературі.

2. Дослідити стан сформованості комунікативних умінь розумово відсталих учнів на матеріалі вивчення граматичної теми «Прикметник», виявити їх залежність від стану сформованості знань і мовленнєвих умінь, розробити показники, критерії і рівні сформованості цих умінь.

3. Визначити зміст, методику і засоби формування комунікативних умінь в учнів у процесі вивчення граматичної теми «Прикметник».

4. Розробити та експериментально перевірити корекційний вплив використання рецептивних, репродуктивних і продуктивних вправ на формування комунікативних умінь розумово відсталих учнів.

Об'єкт дослідження є процес навчання української мови розумово відсталих учнів старших класів.

Предметом дослідження є зміст, методи і засоби формування комунікативних умінь у розумово відсталих учнів старших класів на уроках української мови.

Методологічною основою дослідження є розроблені в педагогіці, психології та психолінгвістиці положення про складну структуру мовлення та його психофізіологічні механізми (Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, О.Р. Лурія, О.О. Леонтьєв, О.М. Леонтьєв); педагогічні положення про процес пізнання, спосіб одержання знань, психолого-педагогічні концепції засвоєння знань (В.І. Бондар, Л.С. Вавіна, І.Г. Єременко, В.М. Синьов, В.В. Тарасун, Л.І. Фомічова, М.К. Шеремет, М.Д. Ярмаченко) системного та комунікативно-діяльнісного підходів до розвивального навчання, представлених у Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття); концепції перебудови спеціальної освіти.

Теоретичну основу дослідження становлять дослідження корекційної педагогіки, загальної і спеціальної методики навчання учнів української мови, корекції розвитку їх мовлення та мислення, здійснення диференційованого навчання розумово відсталих учнів, а також досягнення психолінгвістики та лінгводидактики в теорії мовленнєвої діяльності.

Методи дослідження. Для досягнення мети і розв'язання поставлених завдань використано наступні методи:

- *теоретичні*: вивчення, аналіз і узагальнення психолого-педагогічної й спеціальної літератури для з'ясування науково-теоретичних засад формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників, аналіз навчальних програм, шкільних підручників, навчально-методичних посібників з метою виявлення сучасних методичних підходів до вивчення граматичної теми «Прикметник», розробки змісту і методики формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників;

- *емпіричні*: цілеспрямоване спостереження за процесом навчання української мови в загальноосвітньому навчальному закладі для дітей з інтелектуальною недостатністю, вивчення та аналіз продуктів практичної діяльності учнів, аналіз результатів самостійних і контрольних робіт учнів, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду для обґрунтування змісту, методів і засобів формування комунікативних умінь розумово відсталих старшокласників у процесі вивчення граматики; констатувальний і формувальний експерименти для визначення стану сформованості комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників і перевірки ефективності методичної роботи з формування комунікативних умінь засобами використання різних лексичних, стилістичних, лексико-граматичних і граматики-стилістичних вправ;

- *методи статистичної обробки даних*: кількісна та якісна обробка одержаних результатів дослідження, статистична обробка за критерієм Пірсона (метод X^2) для

оцінки достовірності відмінностей між відсотковими частками вибірок щодо сформованості комунікативних умінь розумово відсталих старшокласників.

Дисертаційне дослідження проводилось у три етапи.

На **першому етапі** (2003-2005 р.р.), пошуковому, вивчалася та аналізувалася наукова література з обраної проблеми, навчальна документація; було проведено пошукову роботу, спрямовану на обґрунтування теми, вибір об'єкта, предмета, визначення мети та теоретичних передумов дослідження; здійснено констатувальний зріз, метою якого було виявити стан сформованості комунікативних умінь розумово відсталих учнів і встановити їх залежність від рівня сформованості знань і мовленнєвих умінь в учнів про граматичну тему «Прикметник», а також виявити труднощі, які виникають в учнів під час використання прикметників у мовленнєвій діяльності.

На **другому етапі** (2005-2007 р.р.) проведено констатувальний експеримент, визначено критерії і встановлено стан сформованості комунікативних умінь розумово відсталих учнів на матеріалі вивчення граматичної теми «Прикметник», виявлено їх залежність від стану сформованості граматичних знань і мовленнєвих умінь, розроблено експериментальні матеріали для організації та проведення дослідного навчання.

На **третьому етапі** (2007-2009 р.р.) було здійснено якісну та кількісну обробку, апробацію та узагальнення здобутих у ході експериментально-дослідного навчання результатів, визначено ефективність експериментальної методики.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що

- *уперше* науково обґрунтовано теоретико-методичні засади сформованості комунікативних умінь розумово відсталих учнів 7-9 класів у процесі вивчення граматики;

- *встановлено* залежність стану сформованості комунікативних умінь розумово відсталих учнів від стану сформованості в них граматичних знань і мовленнєвих умінь;

- *удосконалено* зміст і методику підготовки учнів до оволодіння граматиною;

- *розроблено* підходи щодо оптимізації процесу формування комунікативних умінь в учнів засобами використання методичних прийомів і системи вправ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці методичних прийомів і системи вправ, спрямованих на формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників. Одержані в дослідженні дані можуть бути використані у процесі розробки навчальних програм з предмету «Українська мова», для вдосконалення методики навчання мови і мовлення розумово відсталих учнів, у методичних розробках для вчителів, навчальному курсі для вузів «Методика викладання української мови в загальноосвітньому навчальному закладі для дітей з інтелектуальною недостатністю», в системі післядипломної педагогічної освіти.

Теоретичне положення та практичні напрацювання, відображені в дисертаційному дослідженні, впроваджено в навчально-виховний процес Київської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 16 (акт про впровадження 27/а від 05.09.2009 р.), Вільшанської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Городищенського району Черкаської області (акт про впровадження № 147 від 08.09.2009 р.)

Вірогідність результатів дослідження забезпечується теоретичним обґрунтуванням вихідних позицій, застосуванням комплексу методів наукового дослідження, адекватних його об'єкту, предмету і завданням, кількісним і якісним аналізом експериментального матеріалу.

Особистий внесок здобувача. У роботі, опублікованій у співавторстві [7], особистий внесок здобувача стосується обґрунтування науково-методичних засад та особливостей формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми корекційної педагогіки, соціальної реабілітації та навчання людей з особливими освітніми проблемами» (м. Київ, 2004 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні підходи до організації роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку» (м. Кам'янець-подільський, 2006 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми корекційної педагогіки та психології» (м. Кам'янець-Подільський, 2007 р.); звітних науково-практичних конференціях Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2003-2008 рр.). Проміжні та кінцеві результати дисертаційного дослідження доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри корекційної психопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова (2003 – 2009 рр.), на педагогічних радах і методичних об'єднаннях загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з інтелектуальною недостатністю № 26 і № 8 м. Києва.

Публікації. Основні результати проведеного дослідження висвітлено в 7 одноосібних публікаціях, 6 з яких надруковано у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (249 найменувань). У тексті наводиться 6 таблиць, 2 малюнки, 17 діаграм. Повний обсяг дисертації – 218, основний текст викладено на 195 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну дисертації, практичне значення результатів дослідження, подано інформацію про вірогідність, апробацію та впровадження одержаних результатів у практику.

У **першому розділі «Психолого-педагогічні та лінгводидактичні основи формування комунікативних умінь в учнів у процесі вивчення української мови»** проаналізовано стан досліджуваної проблеми в психолого-педагогічній і методичній літературі, розглянуто ряд визначень поняття «комунікація» та «комунікативні уміння», що дозволило здійснити науково обґрунтований аналіз процесу формування комунікативних умінь. На основі огляду загальної і спеціальної педагогічної, психологічної та методичної літератури, аналізу практики розкриваються лінгвістичні і психолого-педагогічні аспекти формування

комунікативних умінь розумово відсталих учнів у процесі вивчення граматики, зокрема прикметників.

Теоретичне обґрунтування проблеми формування комунікативних умінь розумово відсталих учнів вимагає перш за все комплексного підходу до розкриття цієї проблеми. Для вивчення процесу формування комунікативних умінь важливим є аналіз їх розвитку в лінгвістичному, психологічному та психолінгвістичному аспектах.

Проблема формування комунікативних умінь розглядається в різних аспектах: *психологія розвитку мовлення* (Д.Б. Ельконін, М.І. Жинкін, І.О. Зимня, О.О. Леонт'єв, М.Р. Львов, І.О. Синиця, М.П. Феофанов та ін.), *теорія мовленнєвої діяльності* (Л.С. Виготський, О.О. Леонт'єв та ін.), *поетапне формування розумових дій* (П.Я. Гальперін), *психологія навчання письма, оволодіння читанням, сприймання мовлення* (Б.Г. Анан'єв, О.О. Бодальов та ін.), *взаємозв'язок мовлення і мислення* (О.Р. Лурія), *засвоєння мовлення як засобу комунікації* (М.І. Лісіна, А.К. Маркова та ін.).

У сучасній лінгвістиці комунікативна діяльність розглядається, насамперед, як процес породження і сприймання мовлення в конкретному комунікативному контексті й ситуації. Саме використання мовлення людиною – це передусім уміння говорити і писати, тобто створювати і породжувати нові тексти.

Аналіз літератури з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що існують різні погляди на зміст і класифікацію комунікативних умінь. Враховуючи результати дослідження відомих учених (М.Т. Баранов, М.С. Вашуленко, Л.С. Виготський, М.І. Жинкін, В.І. Капінос, Т.О. Ладиженська, О.М. Леонт'єв, О.О. Леонт'єв, О.Р. Лурія та ін.), можна дійти висновку, що комунікативні уміння мають бути сформовані з метою розвитку здатності висловлювати думки в усній чи писемній формах відповідно до комунікативної мети. Ці вміння застосовуються як у діалогічному, так і в монологічному мовленні.

У психологічних дослідженнях і навчально-методичній літературі встановлено, що розвиток комунікативних умінь відбувається у процесі мовленнєвої діяльності, основою формування й розвитку вмінь є знання, а ефективність розвитку комунікативних умінь безпосередньо залежить від лінгвістичних знань.

Надзвичайно важливо навчити учнів відбирати мовний матеріал, зміст і форма якого відповідали б меті висловлювання, будувати останнє відповідно до правил граматики та конкретної мовленнєвої ситуації, конструювати зв'язні висловлювання, підпорядковуючи зміст і мовне оформлення комунікативній меті.

Проблема формування комунікативних умінь розумово відсталих учнів розглядається на сучасному етапі як актуальна, теоретично і практично значуща проблема корекційної педагогіки. Актуальність і значущість цієї проблеми окреслено передусім когнітивною функцією мовлення, тісним зв'язком процесу розвитку мовлення і пізнавальної діяльності.

На думку Г.М. Дульнєва, І.Г. Єременка, Л.В. Занкова, Р.І. Лалаєвої, О.Р. Лурія, М.С. Певзнер, В.Г. Петрової, С.Я. Рубінштейн, М.П.Феофанова, Ж.І. Шиф та ін. мовлення відіграє провідну роль у психічному розвитку учнів, у розвитку мислення і психічної діяльності в цілому. Включення його в пізнавальну діяльність учнів перебудовує їхні психічні процеси. Такі мисленнєві операції як аналіз, синтез,

порівняння, узагальнення, абстрагування розвиваються й удосконалюються в процесі оволодіння мовленням. Питання формування комунікативних умінь учнів спеціальних навчальних закладів знайшло своє відображення в наукових дослідженнях багатьох видатних дефектологів (А.К. Аксьонова, Л.С. Вавіна, М.Ф. Гнезділов, Н.П. Кравець, В.Е. Левицький, А.І.Липкіна, В.Г. Петрова, З.Н. Смирнова, Т.К. Ульянова та ін.) та залишається актуальним і на сучасному етапі.

Учені в своїх дослідженнях звертають увагу на труднощі, які виникають у розумово відсталих дітей у процесі формування комунікативних умінь. Ці труднощі зумовлені своєрідним загальним і мовленнєвим розвитком даної категорії учнів.

Як відомо, бідний словниковий запас, своєрідність загального психічного розвитку, недорозвиток фонематичного аналізу, порушення функції узагальнення та абстрагування, дефекти вимови безпосередньо впливають на процес формування комунікативних умінь.

Характерною ознакою для розумово відсталих учнів є несформованість усіх етапів мовленнєвої діяльності, що значно ускладнює процес формування комунікативних умінь. Відмічається слабкість мотивації, зниження потреби і бажання спілкування, порушене смислове програмування мовленнєвої діяльності (В.Г. Петрова).

Процес формування комунікативних умінь учнів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з інтелектуальною недостатністю, за визначенням педагогів і психологів, чітко обумовлений порушенням звуковимови, обмеженістю словникового запасу, недиференційованим розумінням і використанням знайомих слів. Їм властиві пасивний словник, недостатність умінь підтримувати бесіду, вживання коротких і нелогічних зв'язних висловлювань, що побудовані переважно з простих, непоширених, неправильно сконструйованих речень.

Значно впливають на формування комунікативних умінь розумово відсталих учнів особливості емоційно-вольової сфери. Зокрема це проявляється в монологічному мовленні, яке у порівнянні з діалогічним, передбачає уміння самостійно організувати власну мовленнєву діяльність. Недостатня сформованість монологічного мовлення (порушення логіки побудови розповіді, помилки у процесі побудови речень, неточність використання словникового запасу) зумовлена не тільки низьким рівнем мовленнєвих можливостей розумово відсталих учнів, а й значними порушеннями емоційно-вольової сфери.

У дослідженнях Л.С. Вавіної, М.Ф. Гнезділова, Н.П. Кравець, Л.Л. Логвінової, В.Г. Петрової та ін. виявлено специфіку зв'язного усного і писемного мовлення та розкрито особливості психофізіологічної основи, на якій розвиваються комунікативні вміння розумово відсталих учнів.

Не зважаючи на те, що названими авторами проблема формування комунікативних умінь у розумово відсталих учнів спеціально не досліджувалася, в їхніх дослідженнях містяться цінні методичні рекомендації стосовно підвищення якості навчання всіх видів мовленнєвої діяльності, яка є основою для успішного формування комунікативних умінь учнів. Водночас проблема формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників в даних дослідженнях не знайшла належного вирішення.

У другому розділі «Стан сформованості комунікативних умінь в учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з інтелектуальною недостатністю» розкрито завдання, зміст, методику дослідження та подано результати констатувального етапу дослідження. Метою було встановити залежність сформованості комунікативних умінь від оволодіння граматичними знаннями, зокрема з граматичної теми «Прикметник», та стану розвитку в учнів мовленнєвих умінь.

Конкретними завданнями цього етапу дослідження були наступні:

- Виявити в розумово відсталих учнів ступінь засвоєння знань про прикметник.
- Дослідити стан сформованості в розумово відсталих учнів мовленнєвих умінь у процесі виконання різноманітних вправ.
- Вивчити залежність сформованості комунікативних умінь розумово відсталих учнів від ступеня засвоєння граматичних знань і розвитку мовленнєвих умінь у процесі вивчення прикметника.

Дослідженням було охоплено 360 учнів 7-9 класів загальноосвітніх закладів для дітей з інтелектуальною недостатністю м. Києва (№2, №16, №26), Київської області (Білоцерківська спеціальна загальноосвітня школа № 19 для дітей з вадами розумового розвитку), Львівської області (Львівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 102), Черкаська область (Вільшанська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат). Експериментальну групу склали учні, які мали діагноз за сучасною класифікацією (МКХ - 10) «легка розумова відсталість».

Розробляючи методику констатувального етапу дослідження, ми враховували науково-методичні роботи В.І. Бадер, Л.С. Вавіної, Л.О. Варзацької, М.С. Вашуленка, Т.О. Ладиженської, М.І. Пентелюк та ін., що стосувалися формування комунікативних умінь в учнів.

Відповідно до поставлених завдань констатувальне дослідження складалося з двох етапів.

На I етапі розумово відсталим учням у лабораторних умовах пропонувалося виконати декілька блоків завдань, метою яких було виявлення їхніх знань про прикметник та наявність вмінь використовувати останні у власному мовленні, працювати з деформованими реченнями, складати усну та письмову розповіді. При цьому також установлювався особистий контакт з досліджуваними, необхідний для подальшої роботи.

На II етапі розумово відсталим учням пропонувалося виконати 3 блоки завдань з метою вивчення рівня сформованості їхніх комунікативних умінь залежно від ступеня сформованості знань про прикметник, а також мовленнєвих умінь.

На основі аналізу показників, які дозволяють виявити стан сформованості в розумово відсталих учнів комунікативних умінь, та беручи до уваги розроблені в Державному стандарті критерії оцінювання навчальних досягнень учнів загальноосвітнього навчального закладу для дітей з інтелектуальною недостатністю (В.І. Бондар, Н. П. Кравець) та Державному стандарті загальноосвітньої середньої школи (М.С. Вашуленко, О.Я. Савченко), нами було визначено чотири рівні сформованості комунікативних умінь: високий, достатній, середній, початковий.

Проаналізовані і узагальнені результати дали можливість розподілити учнів на чотири рівні і встановити вплив стану сформованості граматичних знань і мовленнєвих умінь на сформованість комунікативних умінь розумово відсталих старшокласників. При цьому було враховано індивідуально-типологічні особливості психічного розвитку розумово відсталих учнів.

Одержані на констатувальному етапі дослідження результати виконання навчальних завдань дозволили дійти висновку, що ті учні, які відповідно до визначених критеріїв виконали завдання на високому і достатньому рівнях, мали якісні знання про прикметник та достатню мовленнєву базу як важливий механізм формування комунікативних умінь.

На основі аналізу одержаних у процесі констатувального дослідження даних було визначено кількісну характеристику сформованості в учнів комунікативних умінь (рис.1).

Найменший відсоток складають учні 5,8 % (21 учень), які виконали всі завдання, допустивши найменшу кількість помилок. Вони на високому рівні володіють знаннями про прикметник, уміють добирати синоніми та антоніми, складають фразеологічні словосполучення, розуміють їх значення, складають розповідь, розкриваючи головну думку висловлювання, дотримуються структури висловлювання у процесі переказу, правильно розкривають тему і головну думку твору, складають розгорнутий діалог відповідно до запропонованої ситуації й мети спілкування, а також самостійно будують достатньо повні тексти, дотримуючись вимог щодо структури висловлювання.

Водночас не всі учні, віднесені до високого рівня, виконували завдання без помилок, утім вони приймали допомогу вчителя і, спираючись на неї, самостійно виправляли помилки. Це свідчить про наявність у них значних навчальних можливостей.

Рис. 1. Рівні сформованості комунікативних умінь учнів 7-9 класів в умовах традиційного навчання (у %)

Особливий інтерес становлять учні 25 % (89 учнів), які досягли достатнього рівня сформованості комунікативних умінь. Вони володіють певними знаннями про прикметник, уміють добирати слова протилежного значення, хоч і відчують певні труднощі при підборі слів близьких за значенням, самостійно складають та розуміють фразеологічні словосполучення. Втім досліджувані не завжди синтаксично правильно узгоджують слова в реченні. У процесі складання розповіді, дотримуючись структури висловлювання, вони не розкривають причинно-наслідкові зв'язки, переказують текст без проникнення в його зміст, порушують граматичну цілісність тексту. Володіючи вмінням складати діалог відповідно до запропонованої ситуації й мети спілкування, вони потребують постійної стимуляції з боку вчителя. Без такої допомоги репліки діалогу не завжди відповідають заданій темі.

Одержані дані дозволяють констатувати, що в учнів, які виконали завдання на достатньому рівні, мовленнєві знання та вміння, необхідні для формування комунікативних умінь, в цілому сформовані, проте практичні мовленнєві вміння не

усвідомлені, механічні, відсутня мотивація та творчий підхід до виконання завдань, що негативно впливає на формування комунікативних умінь. Однією з причин цього є недосконалість методики викладання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах для дітей з інтелектуальною недостатністю. У програмі з української мови для загальноосвітнього навчального закладу для дітей з інтелектуальною недостатністю не передбачено розділу з формування комунікативних умінь на уроках української мови, що і призводить до того, що ці вміння в учнів не формуються на належному рівні. Нерідко вчителі на уроках вимагають від учнів лише зв'язності та послідовності викладу не пояснюючи, як цього досягти, не застосовуючи спеціальних тренувальних вправ, спрямованих на мотивацію потреби у висловлюваннях. За цих умов у розумово відсталих учнів не формується намір розповісти за заданою темою, відповідати на запитання, пояснювати свої бажання тощо. Тому на уроках української мови в загальноосвітньому навчальному закладі для дітей з інтелектуальною недостатністю великого значення набуває використання таких життєвих ситуацій, які стимулюють мовленнєву діяльність учнів.

До середнього рівня віднесено 46,7 % досліджуваних (169 учнів), які, не маючи достатніх знань про прикметник, при узгодженні прикметників з іменниками допускають суттєві помилки, не мають чіткого уявлення про слова протилежного та близького значення. В учнів цієї категорії спрощена структура висловлювання, спостерігаються лексико-граматичні порушення. У більшості з них не сформовані вміння послідовно, логічно та адекватно розкривати тему висловлювання, приймати допомогу вчителя у вигляді запитань та ілюстрацій, самостійно без плану переказувати зміст прочитаного, пов'язувати репліки діалогу між собою. Характерною особливістю комунікативної діяльності учнів, віднесених до середнього рівня, є те, що речення будуються аграматично, репліки неповні, нерозгорнуті і здебільшого однослівні, не супроводжуються жестами, мімікою, інтонацією, що ускладнює взаєморозуміння співрозмовників. Ставлення учнів до діалогу пасивне, активність і бажання брати участь у розмові низька. Самостійно, без спонукання вони не виявляють бажання та інтересу до виконання навчальних завдань, потребують постійного стимулу і контролю за діяльністю з боку дорослого.

Ці труднощі зумовлені несформованістю потрібних знань та умінь учнів, а також недостатністю загального і мовленнєвого розвитку, що суттєво позначається на успішності виконання завдань. Навчальні можливості учнів цієї групи низькі.

До початкового рівня належать 22,5 % досліджуваних (81 учень). Ці учні не мають чітких знань про граматичні ознаки прикметника, відчувають труднощі при узгодженні прикметників з іменниками, не мають чіткого уявлення про слова протилежного та близького значення, прослухане чи прочитане вони переказати не можуть, відчувають труднощі у відповідях на запитання до змісту тексту, допомогу не використовують, пасивні, байдужі до змісту тексту, потребують постійної стимуляції та допомоги з боку вчителя; самостійно не можуть продовжити діалог на запропоновану тему, будують окремі репліки діалогу, але вони не відповідають запропонованій ситуації та меті спілкування, не звертають увагу на зміст діалогу, потребують контролю та стимулу до мовленнєвої діяльності. Розповіді будують у вигляді окремих, не пов'язаних між собою речень. Навчальні можливості

представників даної групи дуже низькі. Вони потребують у процесі навчання постійного індивідуального підходу.

Як показали результати констатувального дослідження, рівень сформованості комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників, як і в дітей з нормально розвинутим інтелектом, перебуває в прямій залежності від ступеня засвоєння знань і розвитку мовленнєвих умінь учнів у процесі вивчення прикметника. Як свідчать дані констатувального етапу дослідження, у тих учнів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з інтелектуальною недостатністю, у яких більш розвинуті пізнавальні можливості та мовлення (високий і достатній рівень), комунікативні вміння сформовані на достатньому рівні. В учнів, у яких ці знання й вміння сформовані недостатньо (середній і початковий рівень), комунікативні вміння знаходяться на початковому або середньому рівнях розвитку.

У практиці формуванню комунікативних умінь, як правило, приділяється недостатня увага. Не акцентується належна увага педагогів на необхідності цієї роботи в пояснювальній записці до програм і методичних посібниках з розвитку мовлення учнів.

Як показали результати констатувального етапу дослідження, в учнів загальноосвітнього навчального закладу для дітей з інтелектуальною недостатністю недостатньо формується мовленнєвий досвід, необхідний для здійснення тих мовних узагальнень, які забезпечують формування комунікативних умінь.

Також у ході експериментального дослідження було встановлено, що якість оволодіння комунікативними вміннями розумово відсталими учнями знаходиться в прямій залежності від рівня сформованості мовленнєвих умінь. Учні загальноосвітнього навчального закладу для дітей з інтелектуальною недостатністю, в яких більш розвинені мовленнєві вміння, значно краще оволодівають комунікативними вміннями. Характер утруднень при виконанні завдань в основному відповідає глибині недорозвитку мовлення.

Аналіз результатів констатувального дослідження вказує на те, що майже 70% розумово відсталих старшокласників оволоділи комунікативними вміннями на середньому і низькому рівнях. Доведено також, що рецептивними видами діяльності (аудіювання, читання) вони володіють краще, ніж продуктивними (говоріння, письмо); в учнів недостатньо розвинуті мовленнєві вміння, що ускладнюють розвиток комунікативних умінь, мовлення їхнє лексично збіднене використанням прикметників, відсутня мотивація та активність у процесі виконання завдань.

Проведене констатувальне дослідження показало, що в розумово відсталих старшокласників недостатньо сформовані граматичні знання і мовленнєві вміння, що безпосередньо впливають на формування комунікативних умінь в цих учнів. Це стало підставою для розробки експериментальної методичної роботи з формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників засобами використання різних методичних прийомів і вправ.

У третьому розділі «Педагогічні засади формування у розумово відсталих старшокласників комунікативних умінь у процесі вивчення граматики» представлено зміст, завдання, методика та результати дослідного навчання.

На основі дидактико-методичних принципів загальної і спеціальної методики навчання мови та з урахуванням особливостей пізнавальної діяльності розумово відсталих учнів нами розроблено експериментальну методичну роботу. Вона будувалася з урахуванням одержаних на попередньому етапі дослідження даних про особливості формування комунікативних умінь розумово відсталих учнів та стану розвитку в них усіх видів мовленнєвої діяльності: аудіювання (слухання, розуміння чужого мовлення), говоріння, читання, письма, спілкування з іншими в різних життєвих ситуаціях. Враховувалися також результати проведених нами спостережень за мовленнєвою і, зокрема, комунікативною діяльністю розумово відсталих школярів, труднощі, які при цьому виникали, та досвід роботи вчителів школи-інтернату № 26 м. Києва щодо формування в учнів комунікативних умінь.

Основу методики формувального етапу дослідження проблеми формування комунікативних умінь розумово відсталих учнів становила розроблена методистами початкової загальноосвітньої школи педагогічна система навчання мови і мовлення дітей без порушень психофізичного розвитку (В.І. Бадер, Л.О. Варзацька, Л.В. Давидюк, Г.С. Демідчик, Т.О. Ладжинська, М.Р. Львов, А.К. Маркова, М.І. Пентелюк, Т.О. Піроженко, К.М. Плисько, М.С. Рождественський, М.Б. Успенський), адаптована нами до пізнавальних можливостей розумово відсталих учнів. Ми також враховували важливе для спеціальної методики навчання мовлення положення, сформульоване Н.П. Кравець про те, що, на відміну від учнів масової школи, в розумово відсталих школярів унаслідок недостатності відчуттів і сприймань повноцінні адекватно-цілісні внутрішні мисленнєві уявлення образів, предметів формуються повільно. У зв'язку з цим особистісний смисл, який учні вкладають в те чи інше слово, нерідко не збігається з його значенням, втрачається логіка інформації емпіричних понять, а отримана інформація не перетворюється у знання і не стає надбанням учнів.

У процесі формування в учнів умінь говорити, слухати, розуміти Н.П. Кравець рекомендує спиратися як на готові зразки мовлення (озвучені тексти діалогічного й монологічного характеру), так і на різноманітний дидактичний матеріал (запитання, опорні слова, сюжетні малюнки, спеціально створені уявні мисленнєві ситуації спілкування).

Розроблена нами експериментальна методика формування комунікативних умінь у процесі вивчення граматики передбачала опору на наступні методичні положення:

- вивчення прикметника як граматичної теми спрямувати на активізацію й уточнення словника у процесі виконання різних лексичних і стилістичних вправ;
- забезпечення активності й самостійності учнів у процесі виконання лексико-граматичних і граматико-стилістичних вправ;
- створення ситуацій, які спонукали б до використання прикметників у самостійних усних і письмових висловлюваннях учнів;
- виправлення помилок у мовленні школярів як на уроках, так і в позаурочний час;
- посилення уваги до мовлення учнів на уроках інших предметів шкільного циклу.

Формування комунікативних умінь здійснювалось у два етапи:

I етап – пропедевтичний, передбачав виконання загальномовленнєвих та стилістичних вправ, що потребують від учня сприйняття, усвідомлення і запам'ятовування одержаної інформації, класифікації мовних явищ за певною ознакою, оцінки й аналізу мовних засобів, знаходження в тексті стилістичної невідповідності тощо. Учням пропонувалися такі завдання: виявити в поданому мовному матеріалі прикметники, визначити їх роль, довести доречність уживання прикметників, дібрати близькі або протилежні за значенням прикметники, ввести прикметники в речення тощо.

II етап – основний, на якому запроваджувалися вправи продуктивного характеру, що базуються на набутих знаннях про прикметник і сформованих мовленнєвих умінях розумово відсталих учнів та передбачають творче застосування цих знань з тим, щоб використати їх у новій мовленнєвій ситуації. Вони потребують вільного володіння засобами мовленнєвої діяльності, необхідними для перебудови текстів, редагування, продукування зв'язних висловлювань різних стилів, типів і жанрів мовлення. Учням пропонувалися такі завдання: виявити й виправити наявні в тексті помилки (неправильно вжиті прикметники), працювати з деформованим текстом, скласти діалог чи зв'язну розповідь на задану тему, будувати висловлювання за запитаннями, скласти усний переказ прослуханого чи прочитаного самими учнями різного тексту.

У розробленій нами експериментальній методичній роботі зроблена спроба систематизувати вправи (рецептивні, репродуктивні, продуктивні, вправи на побудову діалогів, ситуативні вправи), які сприяють формуванню комунікативних умінь розумово відсталих учнів у процесі вивчення граматичної теми «Прикметник».

Зміст експериментальної методики формування вмінь правильно й доречно вживати прикметники у власних висловлюваннях за допомогою зазначених вправ, є підґрунтям для формування комунікативних умінь: сприймати і розуміти чуже мовлення, запам'ятовувати необхідну інформацію, розпізнавати вивчені явища; відтворювати одержану інформацію, використовуючи засвоєні знання і мовні засоби, вибирати необхідні й доцільні мовні засоби, поширювати речення, вставляючи необхідні за змістом слова, доповнювати речення, ставити запитання і давати відповіді на запитання вчителя, переказувати прочитаний чи прослуханий текст; творчо застосовувати набутий досвід у нових мовленнєвих ситуаціях, у процесі перебудови тексту, його редагування, створювати діалоги й зв'язні висловлювання.

Добір методів навчання та методичних прийомів, що забезпечують перехід від одного виду вправ до іншого, органічне їх поєднання є ознакою експериментальної методичної роботи, що забезпечує розвиток умінь правильно, комунікативно виправдано вживати прикметники у процесі створення різних видів висловлювань, які впливають на зміст і хід спілкування та є важливими в комунікативному аспекті. Таким чином, науково обґрунтована й розроблена експериментальна методика навчання цілком відповідає дидактичним, лінгвістичним та психологічним вимогам викладання української мови в спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах і

складає систему роботи, спрямовану на формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників, про що свідчать результати контрольних перевірок і порівняння їх з роботами учнів контрольних класів.

Результати дослідного навчання та стан сформованості в розумово відсталих старшокласників комунікативних умінь установлювалися шляхом проведення однакових для дослідних і контрольних класів фронтальних письмових та усних робіт, а також індивідуальних співбесід за тією ж методикою, яка використовувалась на констатувальному етапі дослідження у процесі вивчення граматичної теми «Прикметник».

На основі одержаних показників сформованості теоретичних знань, мовленнєвих та комунікативних умінь розумово відсталих учнів було визначено загальні рівні сформованості комунікативних умінь в експериментальних та контрольних класах (рис. 2.).

Рис. 2. Порівняльні дані рівнів сформованості комунікативних умінь у розумово відсталих учнів експериментальних і контрольних класів (у %)

Як показали результати формувального етапу дослідження, до високого рівня в експериментальних класах було віднесено 10 % (6 учнів) від загальної кількості учнів, які оволоділи комунікативними вміннями в межах 85-100% від запропонованих завдань. Це учні, які виконали повністю всі завдання, тобто оволоділи знаннями про прикметник, його морфологічними ознаками, синтаксичною роллю, вмінням узгоджувати прикметники з іменниками, мовленнєвими та комунікативними вміннями. У контрольних класах таких учнів було 7 % (4 учні).

До достатнього рівня в експериментальних класах було віднесено 50 % досліджуваних (29 учнів), які оволоділи знаннями й уміннями в межах 65-84 % від запропонованих завдань. Ці учні мають достатні знання про граматичні ознаки прикметника, його морфологічну і синтаксичну роль, але відчувають труднощі при доборі слів, близьких за значенням, не завжди синтаксично правильно узгоджують слова в реченні. Мовленнєві й комунікативні вміння в цілому сформовані, але вони потребують постійної стимуляції з боку вчителя. У контрольних класах таких учнів було 37 % (23 учні).

В експериментальних класах до середнього рівня було віднесено 30 % досліджуваних (17 учнів), які оволоділи комунікативними вміннями в межах 25-64 % від запропонованих завдань. Це учні, в яких сформовані часткові знання про прикметник і його морфологічні ознаки та синтаксичну роль, вони не вміють узгоджувати прикметники з іменниками. У них частково сформовані мовленнєві та комунікативні вміння, але вони не виявляють бажання самостійно спілкуватися. Школярі потребують постійного стимулу та контролю за діяльністю. У контрольних класах таких учнів було 42 % досліджуваних (26 учнів).

До початкового рівня в експериментальних класах було віднесено 10 % (6 учнів) та 14 % досліджуваних (9 учнів) контрольних класів. Це школярі, які оволоділи

комунікативними вміннями в межах 0-25 % від запропонованих завдань. Учні не мають чітких знань про граматичні ознаки прикметника, у них виникають труднощі під час узгодження прикметників з іменниками, майже не сформовані мовленнєві та комунікативні вміння.

Дослідження показало, що сформовані комунікативні вміння в розумово відсталих учнів протягом усіх років навчання відзначалися стійкістю. Крім того, простежувалося поступове збагачення зв'язного усного і писемного мовлення, зокрема за рахунок використання прикметників, формувалися комунікативні вміння. Також суттєво підвищився інтерес розумово відсталих учнів до уроків української мови, зросло прагнення використовувати прикметники у власних висловлюваннях, і, як наслідок, розвинулися мовленнєві й комунікативні вміння.

З метою перевірки ефективності формувального експерименту ми використовували критерій Пірсона (метод χ^2), за допомогою якого було проведено статистичний аналіз одержаних даних, який показав, що дві групи, експериментальна і контрольна, набрані з представників однієї генеральної сукупності – учні з легкою розумовою відсталістю, але рівень визначених показників в цих групах різний. Ця різниця спричинена не випадковими причинами, які можуть виникати внаслідок частковості представленої вибірки в групі, а наявною істотною різницею в рівні показника.

Розрахунок статистики критерію здійснювався на основі експериментальних даних таблиці 1.

Це дає можливість бачити наявність статистично значущої відмінності в результаті виконання запропонованих завдань учнями експериментальних і контрольних класів на рівні достовірності 0,05.

Виявлення підвищення якості сформованості комунікативних умінь учнів експериментальних класів ми пояснюємо доступністю і достатньою ефективністю розробленої методики. Аналіз даних, отриманих у ході формувального експерименту, дозволив розкрити загальну тенденцію її впливу на результативність навчально-пізнавальної діяльності розумово відсталих учнів.

Таблиця 1

Показники рівнів сформованості комунікативних умінь розумово відсталих учнів 7-9 класів ЕК і КК класів

Рівні	n_i		f_i		$f_i (E) - f_i (K)$	$f_i (E) - f_i (K)^2$	$\frac{(f_i (E) - f_i (K))^2}{f_i (K)}$
	ЕК	КК	ЕК	КК			
Високий	6	4	10	7	3	9	1,29
Достатній	29	23	50	37	13	169	4,57
Середній	17	26	30	42	12	144	3,43
Початковий	6	9	10	14	4	16	1,15
Всього	58	62	100	100			10,44

Отже, експериментальний підхід, у якому технологію вивчення української мови в спеціальних загальноосвітніх закладах доповнено використанням запропонованої

методики формування комунікативних умінь, виявився більш ефективним для формування знань, мовленнєвих і комунікативних умінь розумово відсталих учнів, ніж коли навчання здійснювалося за традиційною методикою.

Аналіз результатів виконання завдання учнями експериментальних і контрольних класів засвідчив існування достовірної різниці. З цього можна зробити висновок, що враховуючи успішне виконання учнями експериментальних класів завдань підтверджує доцільність і ефективність запропонованої нами експериментальної методики роботи з формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників у процесі вивчення граматичної теми «Прикметник».

Загальні результати дослідження дозволяють зробити такі **висновки**:

1. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної, лінгводидактичної та спеціальної літератури, а також практики навчання розумово відсталих учнів української мови засвідчив значний інтерес дослідників і практиків до проблеми формування комунікативних умінь у процесі вивчення граматичної теми «Прикметник».

У психолого-педагогічній літературі з проблеми формування комунікативних умінь засвідчив, що існують різні погляди на їх зміст і класифікацію. У процесі дослідження було уточнено сутність поняття «комунікативні вміння», визначено психолого-педагогічні та методичні передумови сформованості комунікативних умінь у розумово відсталих учнів.

Науковий аналіз лінгвістичної літератури дозволив констатувати, що основним завданням уроків української мови є вивчення граматики, зокрема оволодіння знаннями всіх частин мови. На думку дослідників, особливе місце займають прикметники, які належать до повнозначних частин мови, становлять основу в опануванні теорії мови та здійсненні мовленнєвої діяльності у поєднанні з відмінками відіграють структуруючу і організуючу роль в будові синтаксичних одиниць.

Аналіз спеціальної літератури показав, що своєрідний загальний і мовленнєвий недорозвиток розумово відсталих учнів, відсутність активного мовлення, недостатнє розуміння зверненого до них мовлення, бідний словниковий запас, недорозвиток фонематичного аналізу, порушення функції узагальнення та абстрагування, дефекти вимови, несформованість усіх етапів мовленнєвої діяльності, слабкість мотивації, зниження потреби в мовленнєвому спілкуванні, порушене смислове програмування мовленнєвої діяльності викликає значні труднощі при формуванні комунікативних умінь.

2. У процесі констатувального дослідження встановлено, що більшість розумово відсталих учнів володіють низьким рівнем знань про прикметник. Ці учні мають часткові знання про цю частину мови, при узгодженні прикметників з іменниками допускають помилки, не мають чіткого уявлення про слова протилежного та близького значення. Також виявлено незадовільний стан сформованості мовленнєвих умінь, зокрема порушена структура висловлювань, учні не дотримуються причинно-наслідкових зв'язків, спостерігаються лексико-граматичні порушення, тему висловлювання не розкривають, речення аграматичні, переказувати самостійно без плану не можуть, до розмови пасивні, не виявляють активності чи бажання брати участь у розмові; самостійно, без спонукання завдання не виконують, потребують стимулу і контролю за діяльністю.

Стан сформованості комунікативних умінь у розумово відсталих учнів безпосередньо залежить від стану сформованості знань і мовленнєвих умінь на матеріалі вивчення граматичної теми «Прикметник». Процес оволодіння

комунікативними вміннями також ускладнюється своєрідним загальним і мовленнєвим недорозвитком.

3. У констатувальному дослідженні були розроблені показники, критерії та рівні сформованості комунікативних умінь у розумово відсталих учнів.

Внаслідок аналізу виконання різних завдань були виведені чотири рівні формування комунікативних умінь у розумово відсталих учнів основної школи, а саме: високий, достатній, середній і початковий. Високий рівень сформованості комунікативних умінь був характерний 5,8 % учнів загальноосвітнього навчального закладу для дітей з інтелектуальною недостатністю, достатній рівень – 25 % учнів. Середнього рівня сформованості комунікативних умінь досягли 46,7 % учнів і початкового – 22,5 % учнів.

4. Проведене дослідження дозволило врахувати виявлені труднощі й недоліки практики, адаптувати та удосконалити експериментальну методичну роботу, враховуючи комунікативно-діяльнісний та функціонально-стилістичний підходи до навчання мови.

Вивчення частин мови на синтаксичній основі, сприяло усуненню недоліків у формуванні комунікативних умінь, забезпечило засвоєння теоретичних знань й удосконалило мовленнєві вміння розумово відсталих учнів. У процесі дослідження були визначені загальні та спеціальні принципи, методи, методичні прийоми навчання розумово відсталих учнів. Основними засобами формування комунікативних умінь у розумово відсталих учнів були вправи, спрямовані на формування знань, мовленнєвих і комунікативних умінь в учнів на уроках української мови під час вивчення граматичної теми «Прикметник».

Система відповідних вправ у процесі вивчення лексико-граматичного і граматико-морфологічного матеріалу, а також увага до мовленнєвих умінь і продуктивної діяльності розумово відсталих школярів на уроках української мови – все це сприяло закріпленню та вдосконаленню сформованих комунікативних умінь.

5. Ефективність розробленої експериментальної методичної роботи з формування комунікативних умінь у розумово відсталих учнів доведено експериментально. Аналіз результатів формувального експерименту показав, що після проведеної дослідної роботи з розумово відсталими учнями експериментальних класів стан сформованості комунікативних умінь виявився значно вищим, порівняно з контрольними класами. Простежувалася тенденція щодо збільшення кількості учнів, які мали високий та достатній рівень сформованості комунікативних умінь (відповідно 10 % та 50 %), і навпаки, суттєво зменшилась кількість школярів з середнім та початковим рівнями (відповідно 30 % та 10 %). У контрольних класах відчутної тенденції до зміни складу груп не спостерігалось.

Необхідно відмітити, що проблема формування у розумово відсталих учнів комунікативних умінь у рамках даного дисертаційного дослідження отримала конкретне практичне рішення, однак не розкрила всі питання, які стосуються даної проблеми. Дослідження розкрило проблему формування комунікативних умінь у розумово відсталих учнів лише на матеріалі однієї частини мови. Питання вдосконалення процесу формування комунікативних умінь у розумово відсталих школярів на матеріалі вивчення інших граматичних тем свого розкриття так і не

знайшло. Також подальшого вивчення, на нашу думку, потребують питання міжпредметних зв'язків у формуванні комунікативних умінь та формування комунікативних умінь в учнів молодших класів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з інтелектуальною недостатністю.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Загороднюк С. І. Психолінгвістичні основи формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників / С. І. Загороднюк // зб.наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : Матеріали звітної-наукової конференції викладачів / Укл. Л. Л. Макаренко, І. О. Нікуліна. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – Випуск 8. – С. 124-130.

2. Геращенко С. І. До проблеми формування комунікативних умінь в учнів з інтелектуальною недостатністю у процесі вивчення граматики / С. І. Геращенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова Серія № 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наукових праць. – Випуск 5. – К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – С. 7-13.

3. Геращенко С. І. Особливості формування комунікативних умінь в учнів з інтелектуальною недостатністю / С. І. Геращенко // зб.наук.статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова / Укл. П. В. Дмитренко, Л. Л. Макаренко. – Випуск LXIII (63) – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 69 -76.

4. Геращенко С. І. Система роботи з формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників у процесі вивчення граматичної теми «Прикметник» / С. І. Геращенко // зб. наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету : Серія соціально-педагогічна. Випуск VI / Відп. ред. В. І. Співак, Упорядник О. В. Гаврілов. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2006. – С. 109-113.

5. Геращенко С. І. Лінгводидактичний аспект формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників / С. І. Геращенко // зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). - № 1. – Бердянськ : БДПУ, 2007. – С. 95-101.

6. Геращенко С. І. Діалогічне мовлення як системний компонент формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників / С. І. Геращенко // зб. наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету Випуск VII / за ред. О. В. Гаврілова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2007. – С. 140-143.

7. Геращенко С. І. Особливості формування комунікативних умінь в учнів з інтелектуальною недостатністю / Г. С. Піонтківська, С. І. Геращенко // Питання догляду за особами з розумовою відсталістю у сучасній дефектології. Укладач: Руденко Л.М. Навчальний посібник. – К. : «ДІА», 2007. – С. 70-77.

АНОТАЦІЇ

Геращенко С.І. Формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників у процесі вивчення граматики (на матеріалі прикметника). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2010.

Дисертаційне дослідження присвячено актуальній психолого-педагогічній проблемі формування комунікативних умінь розумово відсталих старшокласників у процесі вивчення граматичної теми «Прикметник» засобами використання різних лексичних, стилістичних, лексико-граматичних і граматико-стилістичних вправ. Розроблені в дисертації показники, критерії та рівні сформованості комунікативних умінь розумово відсталих учнів дозволили виявити особливості процесу їх формування, з урахуванням яких розроблено авторську методику, спрямовану на розвиток мовленнєвих та комунікативних умінь, а також встановлення залежності рівня їх сформованості від граматичних знань та мовленнєвих умінь, зокрема з теми «Прикметник». Розроблено комплекс психолого-педагогічних і методичних основ формування комунікативних умінь розумово відсталих учнів як чинника психологічного розвитку школярів, їхнього особистісного становлення, оптимізації міжособистісних стосунків та успішної соціалізації в суспільстві.

Ключові слова: комунікативні уміння, розумово відсталі учні, граматичні знання, мовленнєві вміння, корекція психічного розвитку, оптимізація, соціалізація.

Герашенко С.И. Формирование коммуникативных умений у умственно отсталых старшеклассников в процессе изучения грамматики (на материале имени прилагательного). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2010.

Диссертационное исследование посвящено актуальной психолого-педагогической проблеме формирования коммуникативных умений умственно отсталых старшеклассников в процессе изучения грамматической темы «Имя прилагательное». Необходимость ее рассмотрения обоснована тем, что на современном этапе реформирования специального образования в Украине требуется повысить коммуникативную компетентность и речевую культуру умственно отсталых учащихся.

Цель исследования состоит в научном обосновании и разработке эффективных коррекционных приемов и упражнений, направленных на формирование коммуникативных умений умственно отсталых старшеклассников в процессе изучения грамматической темы «Имя прилагательное».

В исследовании представлен анализ теоретико-методических основ развития коммуникативных умений умственно отсталых старшеклассников, определены психологические, психолингвистические и лингводидактические основы формирования коммуникативных умений, проанализирована методическая литература и опыт работы учителей специальных школ.

В ходе исследования были выделены критерии и уровни сформированности коммуникативных умений у умственно отсталых старшеклассников, обучающихся в специальной общеобразовательной школе.

В работе представлена экспериментальная методика формирования коммуникативных умений в процессе изучения имени прилагательного, суть которой состоит в системном и планомерном ознакомлении умственно отсталых школьников с ролью и функциями имени прилагательного в речи, поэтапном включении их в речевую деятельность.

Эффективным в этом процессе являются методы наблюдения, конструирования и продуцирования учащимися синтаксических конструкций с именами прилагательными, а также методические приемы: беседа, рассказ, лингвистический анализ, редактирование, выполнение рецептивных, репродуктивных, продуктивных, ситуативных и творческих упражнений.

Высокий уровень достоверности полученных результатов позволяет сделать вывод, что предлагаемая методика способствует углублению теоретических знаний и речевых умений, составляющих основу для формирования коммуникативных умений умственно отсталых учащихся, поскольку речевая деятельность более эффективна в том случае, когда опирается на определенные представления и лингвистические знания.

Ключевые слова: коммуникативные умения, умственно отсталые учащиеся, грамматические знания, речевые умения, коррекция психического развития, оптимизация, социализация.

Gerashchenko S.I. Formation of communicative skills among the mentally retarded secondary school in learning grammar (the name adjective).- Manuscript.

Thesis scientific degree candidate pedagogical of science degree in 13.00.03-correctional pedagogic. –National Pedagogical M.P. Dragomanov University. – Kyiv, 2010.

Thesis search is devoted to actual psychological and pedagogical problem to form communicative abilities of mentally retarded senior school students during the learning process of Adjective grammar theme by method to use different lexical, stylistic, lexical and grammar, grammar and stylistic exercises. Indices, criteria and formation levels of mentally retarded students worked out in the thesis helped to determine the peculiarities of their formation process that helped to elaborate the author method directed to develop speech and communicative abilities and also to establish dependence of their formation level on grammar knowledge especially for adjective and speech abilities. A complex of psychological and pedagogical and methodical grounds was worked out to form communicative abilities of mentally retarded students as index of students' psychological development, their personality formation, interpersonal attitudes optimization and successful socialization in socium.

Key words: communicative abilities, mentally retarded students, grammar knowledge, speech abilities, mental development correction, optimization, socialization.